

HISTORIA TURYSTYKI POLSKA I ŚWIAT

TADEUSZ STEGNER

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU GDAŃSKIEGO

Recenzent
prof. dr hab. Jadwiga Hoff

Redakcja, skład i łamanie
Adam Kamiński

Tłumaczenie streszczenia
Julia Stepnowska

Projekt okładki i stron tytułowych
Karolina Zarychta

Zdjęcie na okładce
Les Anderson

Publikacja dofinansowana z działalności statutowej
Wydziału Historycznego Uniwersytetu Gdańskiego

© Copyright by Uniwersytet Gdański
Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego

ISBN 978-83-7865-507-7

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot
tel./fax 58 523 11 37, tel. 725 991 206
e-mail: wydawnictwo@ug.edu.pl
www.wyd.ug.edu.pl

Księgarnia internetowa: www.kiw.ug.edu.pl

Spis treści

Uwagi wstępne	7
Rozdział I. Początki turystyki.....	11
W starożytności	11
Wiek średni.....	23
Czasy nowożytne.....	31
Rozdział II. Turysta w XIX wieku	50
Przemiany cywilizacyjne a turystyka	50
Wiejski wypoczynek	75
W uzdrowiskach i w górach	87
Nad morzem naszym i nie naszym.....	103
Rozdział III. Turystyka między wojnami	129
Warunki rozwoju turystyki w latach 1918–1939.....	129
Stare i nowe w kurortach.....	151
„Patriotyczny obowiązek”. Wypoczynek nad morzem.....	158
Rozdział IV. W podzielonym świecie i w PRL	174
Turystyka a polityka.....	174
Nowe trendy w turystyce	191
W kurortach PRL.....	202
Zakończenie.....	210
Ilustracje.....	215
Bibliografia	243
Indeks nazwisk.....	263
Indeks nazw geograficznych	279
Summary.....	291

Uwagi wstępne

Słowo „Turystyka” (ang. *touring*, franc. *tourisme*, niem. *Tourismus* lub *Touristik*), jak podaje *Słownik języka polskiego*, to „organizowane zbiorowo wyjazdy poza miejsce stałego zamieszkania, zbiorowe lub indywidualne wędrowki po obcym terenie, zwiedzanie jakiś krajów, regionów itp., mające cele krajoznawcze i zdrowotne”¹. *Słownik języka polskiego* z początku XX w. mianem turysty określa zaś tego, który „odbywa większe wycieczki dla przyjemności”². Bardziej precyzyjną definicję przedstawił znawca zagadnienia Krzysztof Przecławski, pisząc, że „turystyka jest zjawiskiem społecznym i obejmuje wszystkie zjawiska mobilności przestrzennej związane z dobrowolną, czasową zmianą miejsca pobytu, środowiska oraz wejściem w styczność osobistą ze środowiskiem odwiedzonym (przyrodniczym, kulturowym bądź społecznym)”³. W dokumentach Światowej Organizacji Turystyki można spotkać odrębne określenia turysty i odwiedzającego. Ten pierwszy to „osoba, która podróżuje do innej miejscowości poza swoim stałym miejscem pobytu na okres nieprzekraczający dwunastu miesięcy, dla której celem podróży nie jest podjęcie stałej pracy w odwiedzanej miejscowości i która korzysta z noclegu przynajmniej przez jedną noc”. Odwiedzający natomiast od turysty różni się tym, że z usług noclegowych nie musi korzystać⁴.

Sam termin pochodzi od oznaczającego „podróż” francuskiego słowa *tour* lub tożsamego angielskiego zwrotu. W języku angielskim to określenie podróży było używane już w XVIII w., zwłaszcza w odniesieniu do wypraw młodych angielskich arystokratów na kontynent. Jako pierwszy termin „turystyka” (franc. *tourisme*) wprowadził do języka francuskiego pisarz Stendhal (właśc. Marie Henri Beyle). W 1838 r. ukazała się jego powieść *Mémoires d'un touriste*, opisująca podróże młodego człowieka, który jeździ po świecie dla rozrywki i poznania ciekawych ludzi i krajów. Dopiero czterdzieści lat później

¹ *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. 9, Warszawa 1967, s. 364.

² J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, *Słownik języka polskiego*, t. 8, Warszawa 1919, s. 172.

³ K. Przecławski, *Turystyka a wychowanie*, Warszawa 1973, s. 12.

⁴ Cyt. za: J. Czerwiński, *Turystyka. Wybrane zagadnienia. Skrypt dla studentów*, Wałbrzych 2006, s. 9. Szerzej o pojęciu turystyki i jej rodzajach: W.W. Gaworecki, *Turystyka*, Warszawa 2007, s. 13–23.

określenie *tourisme* znalazło się na kartach *Słownika języka francuskiego* Akademii Francuskiej. Stendhal napisał też żartobliwie, że turyści to ci, którzy „podróżują z ciekawości i braku zajęcia”⁵; podobne określenia występują w słynnej francuskiej encyklopedii Pierre’a Larousse’a⁶. Do języka polskiego słowo „turysta” jako jeden z pierwszych wprowadził w połowie XIX w. Ksawery Łukaszewski. W *Słowniku podręcznym wyrazów obcych i rzadkich w języku polskim używanych*, co warte podkreślenia, utożsamiał turystów z podróżnymi lub przechodniami⁷.

Według Antoniego Mączaka historia turystyki powinna być widziana przez „ewolucję infrastruktury: gospód (hotelu), komunikacji, regionów i miejscowości o znaczeniu turystycznym i leczniczym”⁸. Z kolei Giuliana Mariotti, autorka podręcznika *Historia turystyki*, zauważa, że „turystyka zrodziła się wraz z podróżami i z chwilą, gdy pozbyła się celu praktycznego o charakterze handlowym, automatycznie stała się celem samym dla siebie, źródłem rozrywki i wypoczynku”⁹. Dla współczesnego socjologa Deana MacCannella podróż i zwiedzanie stanowią ważny element samoidentyfikacji grup społecznych, „potwierdzenia podstawowych wartości społecznych, które zaczyna dokonywać się poza pracą, szukania sobie miejsca w rzeczywistości czasu wolnego i próżnowania”¹⁰.

Historia turystyki była już przedmiotem badań. Powstało kilka opracowań syntetycznych. Autorką najstarszego z nich, pisanego z włoskiego punktu widzenia, jest pochodząca z Italii – już wspomniana – Mariotti. Z polskich publikacji należałoby wymienić prace Zbigniewa Kulczyckiego¹¹ z lat sześćdziesiątych ubiegłego wieku, kilkakrotnie wznawiane dzieła Jerzego Gaja¹² czy ostatnio wydaną książkę Małgorzaty Lewan¹³. Ogólne dzieje turystyki są też opisywane w książkach Kazimierza Libery, Andrzeja Kowalczyka¹⁴ czy Włodzimierza Kurka¹⁵. Istnieją także opracowania poświęcone różnym aspektom ruchu turystycznego w poszczególnych epokach: w starożytności – Lionela Cassona¹⁶ czy Jerzego Schnaydera¹⁷, dla epoki nowożytnej wybitnego polskiego historyka Antoniego Mączaka¹⁸, a dla

⁵ Cyt. za: *Historia życia prywatnego*, t. 4: *Od rewolucji francuskiej do I wojny światowej*, red. M. Perrot, oprac. A. Corbin et al., red. t. 1–5 P. Ariès, G. Duby, red. t. 1–5 wyd. pol. A. Łoś, tłum. A. Paderewska-Gryza, B. Panek, W. Gilewski, red. przekł. M. Czapliński, Wrocław 1999, s. 235.

⁶ K. Libera, *Międzynarodowy ruch osobowy*, Warszawa 1969, s. 184.

⁷ X.F.A.E. Łukaszewski, *Słownik podręczny wyrazów obcych i rzadkich w języku polskim używanych*, Królewiec 1847, s. 292.

⁸ A. Mączak, *Peregrynacje, wojaże, turystyka*, Warszawa 1984, s. 16.

⁹ G. Mariotti, *Historia turystyki*, tłum. S. Soja, Warszawa 1963, s. 5.

¹⁰ D. MacCannell, *Turysta. Nowa teoria klasy próżniaczej*, tłum. E. Klekot, A. Wiczorkiewicz, Warszawa 2002, s. 9.

¹¹ Z. Kulczycki, *Zarys historii turystyki w Polsce*, Warszawa 1968.

¹² J. Gaj, *Zarys historii turystyki w Polsce*, Warszawa 2003; *idem*, *Dzieje turystyki w Polsce*, Warszawa 2006.

¹³ M. Lewan, *Zarys dziejów turystyki w Polsce*, Kraków 2004.

¹⁴ A. Kowalczyk, *Geografia turystyki*, Warszawa 2000.

¹⁵ W. Kurek, *Historia turystyki [w:] Turystyka*, red. W. Kurek, Warszawa 2008.

¹⁶ L. Casson, *Podróże w starożytnym świecie*, wstęp, red. T. Kotula, tłum. A. Flasińska, M. Radlińska-Kardaś, Wrocław 1981.

¹⁷ J. Schnayder, *Podróże i turystyka w starożytności*, Warszawa 1959; *idem*, *Podróżnicze i turystyczne szlaki w starożytności*, Kraków 1968.

¹⁸ A. Mączak, *Życie codzienne w podróżach po Europie w XVI i XVII wieku*, Warszawa 1980.

bardziej współczesnych czasów – Roberta Gawkowskiego¹⁹, Dariusza Jarosza²⁰ czy Pawła Sowińskiego²¹.

Powstały też syntetyczne prace poświęcone poszczególnym aspektom rozwoju turystyki; o pielgrzymkach pisał Antoni Jackowski²², o turystyce militarnej i kulturowej Armin Mikos von Rohrscheidt i Tadeusz Jędrzyak²³, o wypoczynku w górach Władysław Krygowski²⁴, w uzdrowiskach – Stanisław Pagaczewski²⁵, a także nad morzem – Dagmara Płaza-Opacka, Ewa Szykiel i Tadeusz Stegner²⁶. Opracowań doczekały się poszczególne miejscowości letniskowe. Z ostatnich publikacji wypadałoby wspomnieć pracę Małgorzaty Omilanowskiej o nadbałtyckiej Połędzie²⁷. Szczególnie w XXI w. organizuje się wiele sesji naukowych poświęconych różnym aspektom wypoczynku w uzdrowiskach, nad morzem, przemianom obyczajowym związanym z turystyką, sposobom podróżowania. Materiały z tych konferencji wydawane są drukiem²⁸. W ostatnich latach, m.in. w związku z rozwojem kierunków turystycznych na wielu uczelniach, powstaje coraz więcej prac licencjackich, magisterskich, doktorskich na ten temat. Niektóre z nich prezentują bardzo wysoki poziom²⁹, inne powtarzają ogólnie znane ustalenia. Z kilku z nich skorzystał autor niniejszej książki. Należy też podkreślić, że w większości opracowań dominuje tematyka polska, sprawy turystyki światowej są poruszane jedynie na marginesie. Warto też zauważyć, że wiele publikacji nosi na sobie piętno czasów, w których powstały.

Przygotowując niniejszą publikację, autor opierał się też na materiałach źródłowych, archiwalnych, zebranych relacjach, licznych wspomnieniach autorów od Homera po Agnieszkę Osiecką. Korzystał z przewodników wydawanych w każdej epoce, opracowań dotyczących turystyki powstałych w poprzednich okresach, publikowanych regulaminów uzdrowiskowych, informatorów. Sięgał do prasy turystycznej i tej ogólnoinformacyjnej.

¹⁹ R. Gawkowski, *Wypoczynek w II Rzeczypospolitej. Kurorty–rekreacja–zabawa*, Bielsko-Biała 2011.

²⁰ D. Jarosz, *„Masy pracujące przede wszystkim”. Organizacja wypoczynku w Polsce 1945–1956*, Warszawa–Kielce 2003.

²¹ P. Sowiński, *Wakacje w Polsce Ludowej. Polityka władz i ruch turystyczny (1945–1989)*, Warszawa 2005.

²² Najważniejsza praca: A. Jackowski, *Pielgrzymowanie*, Wrocław 1998.

²³ T. Jędrzyak, A. Mikos von Rohrscheidt, *Militarna turystyka kulturowa*, Warszawa 2011.

²⁴ W. Krygowski, *Zarys dziejów polskiej turystyki górskiej*, Warszawa 1973.

²⁵ S. Pagaczewski, *Spotkamy się u wód*, Kraków 1972.

²⁶ D. Płaza-Opacka, T. Stegner, E. Szykiel, *Po słońce i wodę. Polscy letnicy nad Bałtykiem w XIX i w pierwszej połowie XX wieku*, Gdańsk 2004.

²⁷ M. Omilanowska, *Nadbałtyckie Zakopane. Połaga w czasach Tyszkiewiczów*, Warszawa–Sopot 2011.

²⁸ Przykładowo: *Samotrzeć, w kompanii czy z orszakiem? Społeczne aspekty podróżowania w średniowieczu i w czasach nowożytnych*, red. M. Saczyńska, E. Wólkiewicz, Warszawa 2012; *Kobieta i kultura czasu wolnego. Zbiór studiów*, red. A. Żarnowska, A. Szwarc, Warszawa 2001; *Europejczyk w podróży 1850–1939*, red. E. Ihnatowicz, S. Ciara, Warszawa 2010; *Historia kultury uzdrowiskowej w Europie*, red. B. Płonka-Syroka, A. Kaźmierczak, Wrocław 2012; *Historia polskiej kultury uzdrowiskowej*, red. B. Płonka-Syroka, A. Syroka, Wrocław 2012; *Kultura uzdrowiskowa na Dolnym Śląsku w kontekście europejskim*, t. 1–2, red. B. Płonka-Syroka, A. Kaźmierczak, Wrocław 2013; *Morze nasze i nie nasze. Zbiór studiów*, red. P. Kurpiewski, T. Stegner, Gdańsk 2011; *Z turystyką przez wieki*, red. A. Łysiak-Łątkowska, K. Lewalski, Gdańsk 2016.

²⁹ Np. J. Dargacz, *Gdańskie kąpieliska morskie w XIX wieku. Studium z dziejów letniego wypoczynku w epoce przedindustrialnej*, Gdańsk 2015, praca doktorska napisana pod kierunkiem E. Kizika na Uniwersytecie Gdańskim.

Cennym źródłem była literatura piękna od Homera po współczesnych pisarzy, w pracy znajdują też czytelnicy odniesienia do filmów czy nawet piosenek lub własnych przeżyć autora. Szczegółowy wykaz źródeł i opracowań znajduje się w przypisach i w bibliografii.

Przedmiotem niniejszego opracowania będą dzieje tych, co wędrowali z „ciekawości i braku zajęcia”. Obejmuje ono okres od narodzin pierwotnej turystyki w czasach starożytnych do upadku systemu komunistycznego w Europie na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w. Czasy współczesne to jeszcze nie pole badawcze dla historyka; zajmują się nimi specjaliści z innych dziedzin – ekonomiści, socjologowie, psychologowie. Praca pisana jest w układzie chronologiczno-problemowym. W rozdziale pierwszym omówiono początki turystyki od czasów starożytnych do końca epoki nowożytnej. Następny poświęcono dziewiętnastemu stuleciu, kiedy to pojawiła się turystyka we współczesnym kształcie. Kolejne dwa dotyczą okresu międzywojennego i lat 1945–1989.

W kręgu zainteresowań autora jest Polska, Europa i świat. Na ponad dwustu stronach nie wszystkie zagadnienia zostały szczegółowo omówione, niektóre – jak w przypadku lat 1945–1989 – tylko zarysowane, ale czas wielkiego boomu turystycznego, który nastąpił po drugiej wojnie światowej, wymagałby osobnego kilkusetstronicowego opracowania. Sporo miejsca poświęcono w niniejszej pracy sprawom związanym z wypoczynkiem nad morzem, ale w dotychczasowej literaturze przedmiotu, syntetycznych opracowaniach był on zwykle pomijany bądź jedynie sygnalizowany; wyraźnie natomiast dominowały góry. Autor zwrócił uwagę na różne rodzaje turystyki – nie tylko wypoczynkową czy zdrowotną, ale także wiejską, pielgrzymkową, gastronomiczną, kulturową czy militarną. W poszczególnych rozdziałach omawia się kwestie związane z uwarunkowaniami prawno-politycznymi rozwoju turystyki, ze zmianami w sposobie podróżowania i tworzenia się infrastruktury turystycznej (jak hotele, sanatoria, biura podróży, przewodniki), a także z przemianami obyczajowymi towarzyszącymi wyjazdom. Można też prześledzić w ciągu wieków rozwój niektórych miejscowości turystycznych. W pracy występują cytaty z pamiętników, powieści, a nawet piosenek z epoki, wiernie oddających ówczesną rzeczywistość. Dzięki nim czytelnik będzie mógł się przenieść w przeszłość i wyobrazić sobie siebie np. w rzymskim kurorcie w I w. n.e. Jest też trochę anegdot, ale dobrze jest, gdy i przy czytaniu pracy naukowej ktoś się czasami uśmiechnie.

Dotychczasowe opracowania dotyczące dziejów turystyki były z reguły autorstwa specjalistów od turystyki, ekonomistów. Twórca tej pracy jest historykiem i przez pryzmat tej dziedziny nauki patrzy na dzieje wypoczynku. Niniejsza książka nie stanowi klasycznego podręcznika z wykresami, tabelkami, pytaniami kontrolnymi, lecz raczej opowieść historyczną o dawniejszych turystach.

Serdeczne podziękowania za cenne uwagi należą się recenzentce – prof. Jadwidze Hoff – oraz Iwonie Janickiej i Januszowi Pultynowi, pierwszym wnikliwym czytelnikom tego dzieła.